

Imam Sadiq Research Institute
for Islamic Sciences

Research Institute for Political
and Defence Studies

P. ISSN: 3795-2538 & E. ISSN: 2783-1299

Website: <http://ijs.isri.ac.ir>

Volume : 5 ; Number : 9

Challenges Facing the Process of Civilization- Building in the Thought of Ayatollah Khamenei

Siamak Bagheri Choukami

Doi: <https://doi.org/10.22034/rcdir.2025.498402.1160>

Received: 2025/01/06 - Accepted: 2025/02/02

Article Type: Research Article

(238-272)

Abstract

The realization of a new Islamic civilization is one of the major objectives of the Islamic Revolution, a process that began with the Islamic movement and the victory of the Revolution and encompasses a series of ongoing actions and transformations in various domains. The primary research question addresses the challenges confronting the process of civilization-building and the impact of each of these challenges on this process. The main objective of this study is to provide a comprehensive and in-depth analysis of the risks facing the civilization-building process at different levels and to identify weaknesses and potential threats in order to facilitate future planning and the achievement of civilizational goals. This research has been conducted using a descriptive-analytical method combined with thematic analysis. The findings of the study have led to the design of a novel analytical framework that systematically illustrates the dynamic interactions and reciprocal challenges among six levels (individual, family, social, national, the Islamic Ummah, and the global level) within the civilization-building process. The results indicate that civilizational resilience depends on adopting an integrated approach, strengthening civilization-building elements, and formulating flexible, multi-level strategies to address both internal and external challenges.

Keywords: Challenges, Individual, Family, Social, National, Islamic Ummah, Global, Civilization-Building Process.

* Associate Professor, Department of
Political Science, Institute of
Political Studies, Imam Sadiq
Research Institute for Islamic
Sciences, Qom, Iran,
s.bagheri6@gmail.com.

پژوهشگاه علوم اسلامی امام صادق
پژوهشگاه مطالعات سیاسی و دفاعی
P-ISSN: 3795-2538 & E-ISSN: 2783-1299
http://sjs.isri.ac.ir
نشریه: سال پنجم، شماره نهم

* دانشیار گروه علوم سیاسی، پژوهشگاه مطالعات سیاسی، پژوهشگاه علوم اسلامی امام صادق علیه السلام، قم، ایران.
s.bagheri6@gmail.com

چالش‌های پیش روی فرایند تمدن‌سازی در اندیشه‌های آیت‌الله خامنه‌ای داماد

سیامک باقری چوکامی*

Doi: <https://doi.org/10.22034/rcdir.2025.498402.1160>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۱۷ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۱۴

نوع مقاله: پژوهشی

(۲۳۸-۲۷۲)

چکیده

تحقق تمدن نوین اسلامی یکی از اهداف بزرگ انقلاب اسلامی است که از زمان نهضت اسلامی و پیروزی انقلاب اسلامی آغاز شده و شامل مجموعه‌ای از اقدامات و تغییرات مستمر در زمینه‌های مختلف است. سؤال اصلی تحقیق این است که چالش‌های پیش روی فرایند تمدن‌سازی چیست و تأثیرات هریک از این چالش‌ها بر این فرایند چگونه است. هدف اصلی این پژوهش ارائه تحلیل جامع و عمیق از مخاطرات پیش روی فرایند تمدن‌سازی در سطوح مختلف و شناسایی ضعف‌ها و تهدیدات احتمالی به منظور برنامه‌ریزی‌های آینده و تحقق اهداف تمدنی است. این تحقیق به روش توصیفی و تحلیلی و تحلیل مضامین انجام شده است. یافته‌های این تحقیق منجر به طراحی یک شبکه تحلیلی نوین شده است که تعاملات پویا و چالش‌های متقابل میان سطوح شش‌گانه (فردی، خانوادگی، اجتماعی، ملی، امت اسلامی و جهانی) در فرایند تمدن‌سازی را به صورت نظام‌مند ترسیم می‌کند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که تاب‌آوری تمدنی در گرو رویکردی یکپارچه، تقویت عناصر تمدن‌ساز و طراحی راهبردهای انعطاف‌پذیر و چندسطحی برای مواجهه با چالش‌های درونی و بیرونی است.

واژگان کلیدی: چالش‌ها، فردی، خانوادگی، اجتماعی، ملی، امت اسلامی، جهانی، فرایند تمدن‌سازی.

مقدمه

تحقق تمدن نوین اسلامی یکی از اهداف بزرگ انقلاب است. فرایند تمدن‌سازی از زمان نهضت اسلامی و از همان آغاز پیروزی انقلاب اسلامی شروع شد. این فرایند به مجموعه‌ای از اقدامات و تغییرات ارادی و مستمر اطلاق می‌شود که به هدف ایجاد، تقویت و پیشرفت یک جامعه اسلامی نبوی و علوی انجام می‌گیرد. این فرایند شامل پیشرفت همه‌جانبه در زمینه‌های مختلف اقتصادی، علمی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی، معنوی و اخلاقی، دفاعی و امنیتی است که در نهایت به تشکیل یک جامعه متعالی و حیات طیبه می‌انجامد و به آن تمدن نوین اسلامی گفته می‌شود. رسیدن به چنین هدفی نیازمند تلاش‌های فراوان و مستمر در تمام سطوح جامعه است. این تلاش‌ها شامل برنامه‌ریزی‌های دقیق، اجرای پروژه‌های بلندمدت و مشارکت فعالانه تمام اعضای جامعه است. هماهنگی بین نهادها و افراد مختلف جامعه نیز از اهمیت بالایی برخوردار است؛ چراکه بدون یک هماهنگی جامع، تحقق اهداف تمدنی ممکن نخواهد بود. در یک جامعه پویا، تمدن‌سازی نه تنها به معنای پیشرفت در زمینه‌های اقتصادی، فرهنگی و علمی است، بلکه به معنای تقویت ارزش‌ها و اصول بنیادین اسلامی است که پایه‌های تمدن قوی را تشکیل می‌دهند.

پایداری در مقابل تهدیدات مختلف نیز یکی دیگر از اجزای مهم فرایند تمدن‌سازی است. از چالش‌های درونی و ضعف‌های ساختاری گرفته تا تهدیدات خارجی و بین‌المللی، هریک، می‌توانند مانعی بزرگ در مسیر تحقق اهداف تمدنی باشند. درواقع، این چالش‌های پیچیده و ذوابعد از جنبه‌های مختلف فردی، خانوادگی، اجتماعی، ملی، امت اسلامی و جهانی بروز می‌کنند و هریک به نوبه خود تأثیرات مخربی بر فرایند تمدن‌سازی دارند. جامعه‌ای که بتواند در مقابل این تهدیدات پایدار بماند و با آن‌ها به خوبی مقابله کند، قادر خواهد بود به سوی اهداف تمدنی خود پیش رود. گرچه این سطوح در هم تنیده‌اند و روی هم اثر می‌گذارند، در گفتمان امام خمینی علیه السلام و آیت‌الله خامنه‌ای علیه السلام چالش‌های مخاطره‌آمیز داخلی بر چالش‌های خارجی برتری و اولویت دارند؛ چنان‌که آیت‌الله خامنه‌ای علیه السلام فرمودند: «اگر از داخل، این ملت دشمن نداشته باشد، عامل نفوذی نداشته باشد و

دوچهرگان در مسائل کشور تخریب نکنند، دشمن خارجی نمی‌تواند کار زیادی انجام دهد» (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۷۹/۲/۱). «اگر نقاط منفی را نبینیم، ضعف‌های خودمان را نشناسیم، یقیناً ضربه خواهیم خورد» (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۰/۵/۱۶).

بنابراین، مسئله اصلی این تحقیق شناسایی و تحلیل چالش‌های پیش روی فرایند تمدن‌سازی در سطوح مختلف و بررسی تأثیرات هریک از این چالش‌ها بر این فرایند است. هدف راهبردی این پژوهش این است که تحلیل جامع و عمیقی از چالش‌های پیش روی فرایند تمدن‌سازی در سطوح مختلف (فردی، خانوادگی، اجتماعی، ملی، امت اسلامی و جهانی) به دست آورد و از طریق این تحلیل ضعف‌ها و تهدیدات احتمالی شناسایی و بررسی شود تا زمینه‌ای برای برنامه‌ریزی‌های آینده فراهم آید و به جامعه کمک کند تا با درک بهتر از موقعیت خود، به‌سوی تحقق اهداف تمدنی گام بردارد.

بنابراین، سؤال اصلی تحقیق این است: چگونه می‌توان چالش‌های پیش روی فرایند تمدن‌سازی در سطوح مختلف (فردی، خانوادگی، اجتماعی، ملی، امت اسلامی و جهانی) را شناسایی و تحلیل، و تأثیرات هریک از این مخاطرات بر این فرایند را بررسی کرد تا از طریق این تحلیل، زمینه‌ای برای برنامه‌ریزی‌های آینده فراهم شود و جامعه به‌سوی تحقق اهداف تمدنی خود گام بردارد؟

۱. پیشینه پژوهش

در سال‌های اخیر پژوهش‌های دانشگاهی و حوزوی بسیاری در خصوص تمدن نوین اسلامی به رشته تحریر درآمدند. بخشی از این پژوهش‌ها به چالش‌ها، تهدیدها و آسیب‌های آن پرداخته است.

جدول ۱: پیشینه پژوهش

ردیف	نویسنده	موضوع	یافته	روش
۱	حسن بشیر و هادی غیائی	چالش‌های تمدنی پیش روی انقلاب اسلامی ایران	عدم مدیریت تحولات فکری، پیشرفت‌های علمی، تعاملات میان فرهنگی، شکاف‌های	روش تحلیل مضمون

	اجتماعی، فتنه‌های سیاسی و جنگ‌های بین‌المللی و فقدان معنا و عینیت نیز از چالش‌های مهم هر تمدن محسوب می‌شود			
روش توصیفی و تحلیلی	جمله این چالش‌ها عبارت‌اند از: دنیای دوبعدی صنعتی یا فلوتر، ایدئولوژی رشد اقتصادی، آینده مقهور تکنولوژی، تأثیر بر نظام جهانی و تفکر کوتاه‌مدت	چالش‌های پیش روی تمدن اسلامی با تأکید بر آرای ریچارد اسلاتر	منیره بصیرتی و عبدالحسین کلانتری	۲
روشی توصیفی و تحلیلی	چالش‌های ایران و آمریکا ابعادی فراتر از یک چالش سیاسی دارد و اصل این تضاد بر سر «حفظ» یا «تغییر» نظم جهانی و تمدن‌سازی است	چالش تمدنی جمهوری اسلامی ایران و آمریکا با تأکید بر نظریات کیسینجر، هانتینگتون و فوکویاما	امیرحسین ثابتی منفرد و موسی نجفی	۳
روش توصیفی و تحلیلی	شناخت آسیب‌های گذشته و حال تمدن اسلامی و آگاهی از آن‌ها با هدف دوری جستن از آن‌ها و درنهایت، زمینه‌سازی برای ترمیم آسیب‌ها و مخاطرات در راستای شکوفایی و انسجام بیش‌ازپیش این تمدن است	چالش‌های تحقق تمدن نوین اسلامی با الهام از آیات و روایات	مهدی داوری و حسین خدای	۴
روش	فرهنگ مهاجم غربی و	چالش‌ها و موانع	محمد نبی‌زاده	۵

توصیفی و تحلیلی	اختلاف افکنی در میان مسلمانان، و موانعی چون مشکلات اقتصادی جوامع مسلمان و توجه نکردن به عقلانیت دینی	تحقق نظام انقلابی تمدن‌ساز	و سمیه نبی‌زاده شهر بابک	
روشن‌سازی و توصیفی و تحلیلی	چالش‌های هویتی یا نهادی منجر به بازتعریف هویت دولت‌های اقتدارگرا و محافظه‌کار عربی بر مبنای فرهنگ و تمدن اصیل اسلامی و نوع تعاملاتشان با جوامع اسلامی و غربی شده است	چالش‌های فراروی تمدن اسلامی در رویارویی با نظام وستفالیایی غربی	سجاد بهرامی مقدم و مهدیه حیدری	۶
روشن‌سازی و توصیفی و تحلیلی	نتایج نشان داد که از دیدگاه سیدمحمدباقر صدر ارتباط میان فرهنگ، دین و دانش بر پویایی تمدنی اثرگذار است. همچنین، مواردی نظیر آزادی بی‌قیدوبند، بی‌عدالتی، فروپاشی رابطه امام و امت، تضعیف پیوندهای اجتماعی، انحراف از اصول اسلامی، تضعیف حکومت اسلامی و بی‌توجهی به مصالح جمعی از تهدیدات تمدن اسلامی محسوب می‌شوند	صورت‌بندی تهدیدات سیاسی تمدن اسلامی؛ مورد مطالعاتی: شهید سیدمحمدباقر صدر	محمدجواد هراتی و سیدمحمدجواد قربی	۷
روشن‌سازی اسنادی	برخی چالش‌های موجود قابلیت تبدیل شدن به	آینده امنیت فرهنگی جمهوری	توحید محرمی	۸

	اسلامی و تحقق تمدن نوین اسلامی	تهدید را در آینده دارند و برخی دیگر در همان سطح بالقوه باقی خواهند ماند	
۹	کلثوم رستمی	موانع و آفات درونی در تحقق تمدن نوین اسلامی	مشکلات سبک زندگی مسلمانان عبارت‌اند از سطحی‌گرایی و تحجر و سکولاریسم، پیروی از تمایلات نفسانی و گرایش به زندگی اشرافی، نفوذ افکار و اندیشه‌های انحرافی، نفوذ فرصت‌طلبان، فراموش شدن هدف، دور شدن از ولایت فقیه، فاصله گرفتن مسلمانان از تعالیم وحی، تقلید از تمدن غرب، دنیاپرستی و انحطاط اخلاقی و انحراف از اسلام راستین، عدم حضور اندیشمندان، روشن‌فکرها و روحانیت
۱۰	مسلم باقری و علی اصغر مباحثی	آسیب‌شناسی کارگزاران در تحقق دولت اسلامی در روند شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای	آسیب‌های کارگزاران در تحقق دولت اسلامی در روند شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی می‌تواند در سه دسته آسیب اصلی، یعنی آسیب‌های فردی، آسیب‌های مدیریتی و آسیب‌های سیاسی، باشد

بررسی پیشینه تحقیق و مقایسه آن با اهداف و نتایج این تحقیق تشابهات و تفاوت‌هایی

را نمایان می‌سازد که نوآوری این پژوهش را قابل درک می‌کند. برخی تشابهات تحقیقات بررسی شده با این پژوهش شامل تحلیل و بررسی چالش‌ها و تهدیدهای پیش روی تمدن‌هاست. هر دو مجموعه یافته‌ها بر اهمیت شناخت دقیق تهدیدها و چالش‌ها تأکید دارند تا جوامع به سوی تحقق اهداف تمدنی گام بردارند. همچنین، هر دو دسته یافته‌ها چالش‌های فرهنگی و اجتماعی را که می‌توانند به تمدن‌ها آسیب بزنند نشان می‌دهند.

این تحقیق تفاوت‌های قابل توجهی با پژوهش‌های منتشر شده دارد که ضرورت و نوآوری بررسی آن را اثبات می‌کند. یکی از تمایزات این است که نتایج پژوهش‌های بررسی شده به چالش‌های مختلف مدیریتی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و هویتی در سطح ملی اشاره دارند. در مقابل، این تحقیق به تحلیل جامع‌تری از مخاطرات در سطوح خرد، میانه و کلان، یعنی فردی، خانوادگی، اجتماعی، ملی، امت اسلامی و جهانی، پرداخته است. بنابراین، این تحقیق هم از حیث سطوح تحلیل و هم از لحاظ جامعیت بررسی، متفاوت با تحقیقات منتشر شده است. از سوی دیگر، این تحقیق، با ارائه تحلیل جامع‌تری از مخاطرات در سطوح مختلف فردی تا جهانی، به عمق و گستره بیشتری از تحلیل مخاطرات توجه کرده است. تفاوت دیگر این تحقیق منبع بررسی چالش‌ها و مخاطرات فرایند تمدن‌سازی است. منابع این پژوهش اندیشه‌های آیت‌الله خامنه‌ای (ع) است. مزیت‌های مبنا قرار گرفتن اندیشه‌های ایشان در بررسی و شناسایی چالش‌های فرایند تمدن‌سازی متعدد است، از جمله شناخت دقیق قابلیت‌ها، توانایی‌ها و نیازهای کشور و فرصت‌ها و تهدیدات نظام، انقلاب اسلامی و جهان اسلام، به موازات اشراف کامل ایشان بر مبانی فقهی و قرآنی مباحث امنیت و دفاع؛ شناخت جامع و دائمی از اوضاع و شرایط سیاسی داخلی و خارجی و رفتارهای پیچیده و متنوع بازیگران گوناگون در عرصه‌های دفاعی و امنیتی؛ تجربیات ارزنده و درخشان ایشان در عرصه‌های فرماندهی و راهبری سازمان دفاعی نظام و مدیریت چالش‌ها و تهدیدات نظامی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی از ابتدای انقلاب تاکنون؛ و آگاهی رهبر انقلاب از تاریخ صدر اسلام، ایران و منطقه و اشرافشان بر آن‌ها و ابتدای اندیشه‌های دفاعی و امنیتی ایشان بر تجارب تاریخی صدر اسلام، منطقه و ایران.

۲. مفهوم‌شناسی

۲-۱. چالش

چالش در مباحث نظری تعاریف متعددی دارد و در مباحث کاربردی نیز به معانی مختلفی به کار برده شده است. تعارض و جدال، مانع و مشکل، آسیب و آفت، بی‌سازمانی و نابسامانی اجتماعی، هم‌آوردخواهی و به مبارزه طلبیدن برخی از مفاهیمی است که برای تعریف نظری چالش استفاده شده است. در مباحث کاربردی، عماد افروغ، نویسنده کتاب چالش‌های کنونی ایران، از واژه چالش معانی سؤال، بحران، مشکل، معضل، اشکال و درد را اراده کرده است (افروغ، ۱۳۸۰: ۷-۹). محتوای این کتاب و مصادیقی که برای «چالش»‌ها ذکر کرده با مفاهیم بحران، مشکل، سؤال، مسئله و تعارض قرابت دارد و گاه مترادف با همین اصطلاحات به کار رفته است. فراتی نویسنده دیگری است که در کتاب خود چالش را مترادف آسیب و بحران دانسته است (فراتی، ۱۳۸۱: ۵).

باتوجه به تعاریف نظری و کاربردی این مفهوم، می‌توان به این جمع‌بندی رسید که هنگامی که چالش‌های اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و... به کار می‌رود، باید آن را ناظر به واقعیاتی عینی بدانیم که جدید، معطوف به آینده و بیرونی‌اند و فراگیری و تأثیر آن کل جامعه را به مبارزه می‌طلبد و تلاش سختی را برای پشت سر نهادن آن می‌خواهد. در این معنا، می‌توان «چالش» را اعم از مشکلات و مسائل عینی و ذهنی، داخلی و خارجی، فراگیر و محدود، ریشه‌دار و جدید دانست که به اندازه‌های گوناگون حرکت متعادل جامعه را کند یا متوقف می‌سازد و مستلزم تلاش و تدبیر برای چاره‌اندیشی است (ذوعلم، ۱۳۸۴: ۳۵).

در این مقاله، چالش به معنای مجموعه‌ای از واقعیت‌های عینی و ذهنی است که در مسیر دستیابی به اهداف و آرمان‌ها (فرایند تمدن‌سازی) قرار می‌گیرند و به چهار عنصر کلیدی شامل تهدیدات (مواردی که می‌توانند خطرهای جدی و فوری ایجاد کنند)، موانع (مشکلاتی که فرایند دستیابی به اهداف را دشوار می‌کنند)، آفت‌ها (مشکلاتی که به طور تدریجی و پنهانی رشد و سیستم‌ها را تضعیف می‌کنند) و آسیب‌ها (مشکلاتی که به طور مستقیم و قابل توجه به ساختار یا عملکرد سیستم‌ها زیان می‌زنند) تقسیم می‌شوند. این

چالش‌ها می‌توانند شامل مسائل مدیریتی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی باشند و نیازمند توجه، تحلیل و اقدامات پیشگیرانه و مدیریتی برای جلوگیری از تأثیرات منفی و دستیابی به اهداف موردنظرند.

نکته دیگر در مفهوم‌شناسی «چالش‌های مخاطره‌آمیز» است. وقتی از چالش‌های مخاطره‌آمیز صحبت می‌شود، معمولاً منظور چالش‌هایی است که تهدیدها و خطرهای جدی برای افراد یا جوامع دارند. چالش‌های غیرمخاطره‌آمیز به مشکلات یا مسائلی اشاره دارند که هرچند ممکن است مهم و اثرگذار باشند، به طور مستقیم تهدیدات جدی برای جامعه یا نظام سیاسی ایجاد نمی‌کنند.

۲-۲. تمدن نوین اسلامی

تمدن نوین اسلامی در یک عبارت کوتاه به معنای پیشرفت همه‌جانبه است. ماهیت این پیشرفت چندبعدی، پویا و در حال صیروت است و متوقف‌شدنی نیست (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۱/۷/۲۳). این ابعاد را می‌توان به دو بخش خلاصه کرد: ابزاری یا عقل معاش و حقیقی. بخش ابزاری عبارت است از ارزش‌هایی مانند پیشرفت علم، اختراع، صنعت، سیاست، اقتصاد، اقتدار سیاسی و نظامی، اعتبار بین‌المللی، تبلیغ و ابزارهای تبلیغ. بخش حقیقی آن چیزهایی است که متن زندگی ما را تشکیل می‌دهد که همان سبک زندگی است. این بخش حقیقی و اصلی تمدن است، مثل مسئله خانواده، سبک ازدواج، نوع مسکن، نوع لباس، الگوی مصرف، نوع خوراک، نوع آشپزی، تفریحات، مسئله خط، مسئله زبان، مسئله کسب‌وکار، رفتار ما در محل کار، رفتار ما در دانشگاه، رفتار ما در مدرسه، رفتار ما در فعالیت سیاسی، رفتار ما در ورزش، رفتار ما در رسانه‌ای که در اختیار ماست، رفتار ما با پدر و مادر، رفتار ما با همسر، رفتار ما با فرزندان، رفتار ما با رئیس، رفتار ما با مرئوس، رفتار ما با پلیس، رفتار ما با مأمور دولت، سفرهای ما، نظافت و طهارت ما، رفتار ما با دوست، رفتار ما با دشمن، رفتار ما با بیگانه. این‌ها بخش‌های اصلی تمدن است که متن زندگی انسان را تشکیل می‌دهند.

۲-۳. فرایند تمدن سازی

فرایند به معنای یک رشته فعالیت ها و گام های منظم و پیوسته است که به سمت دستیابی به یک هدف مشخص هدایت می شوند. تمدن سازی یک فرایند طولانی، تدریجی و پیش رونده است که در طی زمان و از طریق تلاش های مستمر و هماهنگ، جوامع را به سمت تکامل و پیشرفت همه جانبه هدایت می کند. اما تعریف جامع از تمدن سازی عبارت است از فرایندی طولانی، تدریجی، مستمر و پیوسته و بدون توقف که در طی آن، گام به گام و مرحله به مرحله، یک جامعه با استفاده از اراده و آگاهی افراد خود، در ابعاد مختلف فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی، پیشرفت همه جانبه می یابد و به اهداف متعالی خود، که حیات طیبه است، نزدیک می شود. این فرایند نه تنها نیازمند تصمیم گیری های آگاهانه، هوشمندانه و برنامه ریزی شده است، بلکه مستلزم همکاری و هماهنگی بین تمام اعضای جامعه و کنشگران در آن است تا بتواند به طور همه جانبه، مستمر و پایدار به جلو حرکت کند. نکته اساسی این است که لازمه فرایند تمدن سازی تعامل و هماهنگی بین افراد، نخبگان، نهادها و دولت هاست تا با همکاری و همفکری، به اهداف تمدنی دست یابند. دقیق تر اینکه نقش این کنشگران در این فرایند بسیار حیاتی است؛ زیرا بدون این عناصر، دستیابی به اهداف تمدنی امکان پذیر نیست. از سوی دیگر، این فرایند به طور طبیعی با چالش های درونی و بیرونی روبه روست که نادیده گرفتن آن ها در تصمیم گیری ها چشم انداز دستیابی به غایت تمدن سازی را با ابهام مواجه می کند.

۳. چهارچوب نظری

این پژوهش از چهارچوب نظری کل نگر^۱ برای توجیه نظری تحقیق استفاده کرده است. این چهارچوب یک رویکرد تحلیلی است که به جای تمرکز بر اجزای جداگانه، به سیستم یا پدیده مورد مطالعه به صورت کل یکپارچه نگاه می کند. این چهارچوب بر تعاملات، ارتباطات و وابستگی های متقابل بین اجزای مختلف سیستم تأکید دارد و سعی می کند تصویر جامع تری از پدیده ارائه دهد. از این رو، به جای تجزیه سیستم به بخش های

1. Holistic Theoretical Framework.

کوچک‌تر، سیستم به صورت یک کل در نظر گرفته می‌شود. سیستم از سطوح مختلف (مثلاً فردی، اجتماعی، ملی و جهانی) تحلیل می‌شود. هر سطح به صورت مستقل و در تعامل با سطوح دیگر بررسی می‌شود. در مطالعه فرایند تمدن‌سازی، یک چهارچوب نظری کل‌نگر می‌تواند سطوح مختلف (فردی، خانوادگی، اجتماعی، ملی، امت اسلامی و جهانی) را به صورت یکپارچه تحلیل کند.

نکته دیگر در این چهارچوب نظری تلاقی تهدیدها (خارجی) با آسیب‌ها و آفت‌ها (داخلی) در سطوح شش‌گانه است. در مطالعات امنیتی و تهدیدشناسی، معمولاً آسیب در مقابل تهدید به کار می‌رود و از یک جهت به تمایز داخلی - خارجی بودن این دو توجه می‌شود. در این فرض، آسیب، نقایص و ضعف‌ها و مشکلات درونی و ساختاری سطوح شش‌گانه را دربرمی‌گیرد و تهدیدها خطرهای بیرونی این سطوح‌اند. از جهت دیگر، آسیب و آسیب‌پذیری یک سیستم از نظر کمی و کیفی در حد تهدید جدی تلقی نمی‌شود؛ اما ممکن است گسترش آسیب‌ها به تهدید امنیتی تبدیل شود. در چنین مواردی، می‌توان از تهدیدات داخلی نام برد. به عبارت دیگر، ضعف‌ها و مشکلات داخلی به شکل خطرناک، ارزش‌ها و مرجع امنیتی را تهدید می‌کنند؛ اما نکته کلیدی این است که تهدیدات خارجی با آسیب‌های داخلی رابطه مستقیم دارند؛ یعنی هرچه درجه آسیب یا آسیب‌پذیری بالاتر باشد، احتمال وجود تهدیدات نیز افزایش می‌یابد. این یک قاعده منطقی است. دشمن در سطوح مختلف فردی، خانوادگی، اجتماعی، ملی، منطقه‌ای و جهانی به نقطه‌ای حمله می‌کند که احتمال ورود خسارت و صدمه در آن نقطه بیشتر باشد. اقدام به جنگ یا تهاجم اعم از سخت و نرم همواره با این تصور درست یا اشتباه صورت می‌گیرد که طرف مقابل در وضعیت ضعف به سر می‌برد و آسیب‌پذیری‌های جدی دارد (ره‌پیک، ۱۳۸۸: ۱۰۸-۱۰۹).

۴. روش پژوهش

برای حل مسئله این پژوهش، از روش تحلیل مضامین استفاده شد. این روش یک رویکرد کیفی است که به شناسایی، تحلیل و گزارش الگوها (مضامین) درون داده‌ها می‌پردازد. مراحل اصلی این روش شامل کدگذاری، جست‌وجوی مضامین، بازبینی و تعریف مضامین

است. تحلیل مضامین به محققان این امکان را می‌دهد تا مفاهیم کلیدی و ارتباطات معنادار موجود در داده‌ها را استخراج و سازمان‌دهی کنند. در این پژوهش، مضامین به سه دسته تقسیم شدند: مضمون پایه که بیانگر نکات کلیدی متن است، مضمون سازمان‌دهنده که واسطه بین مضامین پایه و فراگیر است، و مضمون فراگیر که در هسته مرکزی شبکه مضامین قرار دارد (عابدی جعفری و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۶۰). بازه زمانی استخراج داده‌ها از بیانات از ۱۳۸۰ تا ۱۴۰۰ است. روش نمونه‌گیری هدفمند و مبتنی بر اهداف پژوهش است. برای سنجش پایایی یا قابلیت اعتماد این تحقیق، از کدگذاران مستقلی بهره گرفته شد که نسبت به موضوع پژوهش و روش تحلیل مضمون آگاهی کافی داشتند. همچنین، به منظور اعتبارسنجی (روایی) تحقیق، نظر و تأیید جمعی از خبرگان در قالب میز خبرگی اخذ گردید.

۵. یافته‌های پژوهش: چالش‌های سطوح شش‌گانه در فرایند تمدن‌سازی

جدول ۲: تجزیه و تحلیل چالش‌های پیش روی فرایند تمدن‌سازی

مضامین فراگیر	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه
سطح فردی	چالش روحیه و ارزش‌های معنوی	بی‌انگیزگی و ضعف روحیه و اراده، شهوات را بر عقل مسلط ساختن، از دست دادن شجاعت کار، شجاعت نداشتن، ضعف روحیه انقلابی در میان مردم و جوانان، ضعف روحیه جهادی
	چالش بی‌بصیرتی	بی‌بصیرتی و ضعف دشمن‌شناسی، غفلت از دشمن و ترفندهایش، نادیده گرفتن محاسبات فرامادی، تغییر در باور مردم به تفکر و مبانی انقلاب اسلامی، تغییر در باور مردم به توانایی اسلام در اداره حکومت، تغییر در باور مردم به ولایت مطلقه فقیه، تغییر در باور به کارآمدی نظام اسلامی، تغییر در باور به عدم تفکیک دین از سیاست، تغییر در باور به توانایی اسلام در اداره جامعه، پذیرش القای به بن‌بست رسیدن نظام، خودفراموشی سیاسی
	چالش اخلاقی فردی	رسوخ دنیاگرایی، تضعیف روحیه جهادی و انقلابی، بی‌اعتمادسازی مردم به نظام و مسئولان، ناامیدسازی مردم از آینده نظام و انقلاب، شیوع مواد مخدر در بین جوانان،

		حرف زدن پشت سر، کارگریزی، پرخاشگری‌های بی‌مورد، نابردباری، ضعف وجدان کاری، سطحی نگری، تحجرگرایی و سکولاریسم پنهان، فراموشی آرمان‌ها، رواج بی‌اخلاقی و بی‌انصافی، رواج تهمت، کاهش روحیهٔ ایثار و امید به آینده، پشت کردن به انقلاب، ترجیح زندگی راحت و سازش بر مقاومت، کشاندن جوانان به بی‌توجهی و دل‌سردی و یأس، منزوی شدن جوانان مؤمن، رواج تهمت‌زنی و جنجال‌آفرینی جای منطق محکم و با بیان روشن نشست، دچار افراط و تفریط شدن، ایجاد فساد به نام امر به معروف و نهی از منکر، نفوذ دشمن در صفوف حزب‌اللهی، انقلابی و جاهت‌طلب و راحت‌خواه، شانه خالی کردن جوانان از زیر بار مسئولیت، ضعف مبانی معرفتی، بدبین شدن جوانان به مسئولان کشور، بدبین کردن ملت ایران به خود و توانایی‌های خود، آفت غرور، آفت تظاهر و ریاکاری
سطح خانوادگی	چالش در بنیاد خانواده	اساس خانواده با امواج تبلیغات غربی دچار تزلزل و تهدید بودن، طلاق زیاد، طلاق و فروپاشی خانواده، ازدواج سفید، طلاق عاطفی، طلاق رسمی، خانواده‌های تک‌والدی، ترک همسر، زندگی مجردي (تک‌زیستی)، فرزندان بی‌سرپرست، جامعهٔ بی‌خانواده، مذموم بودن خانه‌داری و فرزندداری در بین زنان، از دست رفتن نقش تربیتی خانواده، تضعیف نقش مادری، مردواره کردن زن
	چالش در سبک زندگی عقیفانه	عادی‌سازی گناه، معاشرت‌های غیرشرعی، تجمل‌گرایی، نگاه حداقلی مرد به زن، جابه‌جایی نقش‌ها، مردسالاری، زن‌سالاری، زیاده‌خواهی مردان، زن‌آزاری، عقد جاهلی، آزادی جنسی، افزایش سن ازدواج، ازدواج اجباری، احساس مالکیت مرد به زن، اختلاط زن و مرد، تحریک به فساد، تشویق به اعتیاد، ترویج شهوات جنسی، آمیزش بی‌رویهٔ زن و مرد و دختر و پسر، حیازدایی از زنان و غیرت‌زدایی از مردان، زیر سؤال بردن سبک زندگی عقیفانه
	چالش در	ضعف صلۀ رحم، ضعف رعایت حقوق همسر (حق زن و

	حقوق متقابل	شوهر)، ضعف رعایت حق فرزندان، گم شدن ارتباط نسبی و خانوادگی، نادیده گیری ازدواج آسان
سطح اجتماعی	چالش فرهنگ غربی	از خود بیگانگی، عدم احساس افتخار و غرور به تاریخ و افتخارات گذشته، کاهش حس حمیت و غرور ملی، تقلید روش، سبک و سلوک زندگی غربی، نبود الگوی مناسب تفریح، رواج موسیقی ای که انسان را به بیکارگی و ابتذال و بی حالی و واخوردگی از واقعیت های زندگی بکشاند، رعایت نکردن روابط همسایگی، متوقف ماندن در افتخارات گذشته، آرمان زدایی از جامعه، کم رنگ شدن حس نوع دوستی و دستگیری از مستمندان، بی مبالائی و اباحی گری در برابر فرایض مذهبی
	چالش در فرهنگ و خصال عمومی	ضعف فرهنگ کار جمعی، ضعف انضباط اجتماعی، ضعف محکم کاری، ضعف در تولید کیفی، ضعف در رعایت حقوق افراد در حوزه های مختلف، قانون گریزی، ضعف احترام به قانون، پایین بودن ساعت مفید کار، نبود روحیه تحقیق دسته جمعی، اهل اغماض و انصاف نبودن، اهل وقت شناسی نبودن، نبود وجدان کاری، رسوخ انحراف، تضعیف تعهد جمعی، ضعف راست گویی در بازار، ادارات و معاشرت های روزانه، روابط نامناسب اخلاقی در جامعه، تضعیف فرهنگ قناعت و گسترش اسراف
	مترف شدن جامعه	افزایش روحیه مال اندوزی و تکاثر ثروت، گسترش سبک زندگی اشرافی گری، رواج تفاخر، خودنمایی و تجمل گرایی در مصرف، افزایش مرفهان بی درد، اسیر تجملات و اعیان منشی و امثال این ها شدن، رانت خواری
	تفرقه و اختلاف	نفوذ و تغییر ذهن خواص، تضعیف وحدت و انسجام ملی، اختلاف افکنی قومی، اختلاف افکنی بین شیعه و سنی، سرایت اختلاف نظر و اختلاف سلیقه به مردم، دوقطبی کردن مردم، دودستگی میان گروه های مقاومت، تحریک احساسات گروهی ضد گروهی دیگر، تنازع های ناشی از حبّ به نفس و بی ملاحظگی و بی تقوایی

سطح ملی	چالش سیاسی - حاکمیتی	انقلابی‌گری بدون عقلانیت و عدالت، روحیهٔ محافظه‌کاری، جدا شدن سیاست از اخلاق و معنویت، جدا شدن دین از سیاست، قرار گرفتن سیاست در دست سیاست‌مداران کوتاه‌بین، کودک‌منش و ضعیف شدن، خارج شدن زمام سیاست از دست‌های پر قدرت، افتادن سیاست در دست انسان‌های بی‌کفایت، سکولار شدن حوزه‌های علمیه، بی‌توجه شدن حوزه‌های علمیه، نشناختن نیازهای زمان، تغییر ساخت حقیقی نظام، کاهش اعتماد و اعتبار شخصیت‌ها و مراجع فکری و سیاسی، نادیده گرفتن مرزهای خودی و غیر خودی، جنگ سیاسی، نفوذ سیاسی، بی‌ثبات‌سازی سیاسی، کاهش مشارکت سیاسی، ایجاد حاکمیت دوگانه، اختلاف جریان‌های سیاسی، ایدئولوژی‌زدایی از نظام، انزواسازی بین‌المللی، دسته‌بندی‌های سیاسی تصنعی، خارج شدن از جادهٔ انصاف در رقابت‌ها، طعمه داشتن به مسئولیت و مقام اجتماعی، خارج شدن از جادهٔ انصاف در رقابت‌ها، توانایی‌هایی که قانون برایش فراهم آورده به نفع مسائل شخصی، گروهی یا قومی استفاده کردن، فرصت‌طلبی، ورود نمایندگان در مسائل اجرایی، بی‌احتیاطی نمایندگان در استفاده از تریبون‌ها و بلندگوها، نقشهٔ رسیدن به فلان پستِ اجرایی، کار کارشناسی نکردن در تصویب قوانین
	چالش مدیریتی - اجرایی	غفلت از مسیر، هدف، توان، فرصت، دشمن و وظیفه، آسیب انفعال، مغرور شدن، محروم کردن خود از شنیدن انتقاد خیرخواهانه، روحیهٔ ضعیف، خود را ناتوان پنداشتن، ناتوان‌پنداری، احساس بن‌بست در امور، احساس عدم امکان فرج، اقتصاد خام‌فروشی، تعارض منافع، تنبلی، بی‌دقتی، بی‌اهتمامی در مدیران اجرایی، دل‌سوزی و تلاش لازم را نکردن، کار علمی انجام ندادن و متناسب با نیاز پیش رفتن، از دست رفتن روحیهٔ کار، راحت‌طلبی، بی‌برنامگی، سردرگمی، شتاب‌زدگی، دل‌بستن به دشمن،

		اختلاف سیاسی، کم‌بینی ملی، عدم اعتماد به نفس ملی، شیفتگی به غرب، توقف در پیشرفت علمی، وارونه نشان دادن حقایق، ناامید کردن نخبه‌ها و بی‌آینده نشان دادن نخبه‌ها، مشکلات علمی و آموزشی، فسادها در مجموعه کارگزاران، سوءاستفاده از منابع دولتی و عمومی، نفاق سازمان‌یافته، مفاصد اقتصادی
چالش علمی و آموزشی		تحجر و جزمی‌گرایی در محیط علمی، مهم‌ل‌گویی در مسائل علمی به نام نوآوری، اعتقاد به نظریات غربی به عنوان متون مقدس و خدشه نکردن در آن‌ها، توجه نکردن به داشته‌های خود و ترجمه‌گرایی در علوم، وابستگی به غرب در مسئله علم، دور شدن جوانان دانشجو از فرهنگ خطرپذیری، نبود توازن عادلانه و منطبق با نیازها در برنامه‌ریزی رشته‌های علمی، رشد کمی نامطلوب دانشجویان علوم انسانی بدون توجه به کار بومی، تغییر ندادن سرفصل برخی علوم به سبب نبود جرئت مناقشه، گسترش روحیه مدرک‌گرایی در دانشگاه، دوری از تعمق و تحقیق در نظام آموزشی و تأکید بر حفظ محوری، نبود چرخه علمی و تکمیل نبودن زنجیره کار علمی، فناوری، تولید و بازار، ناهماهنگی در بخش‌های مرتبط با دانش و فناوری، دوری فضای مقاله‌های علمی از نیازهای کشور و جهت‌دهی به کارها براساس نیاز بازارهای غربی، کند شدن سرعت حرکت علمی کشور، صیانت نکردن از دستاوردهای علمی و عقب‌نشینی در برابر تهدیدات دشمن، محروم شدن ملت از استعدادهای درخشان با فرار مغزها، برنامه‌ریزی دشمن برای دین‌زدایی و علم‌زدایی از دانشگاه، کشیده شدن دانشگاه‌ها به مسائل پوچ و غفلت از گفتمان پیشرفت علمی کشور، یأس‌آفرینی و منفی‌بافی درباره حرکت عظیم علمی کشور، تهاجم فرهنگی، بی‌اعتمادسازی به دولت
چالش نرم‌افزار واقعی قدرت		تضعیف ایمان مردم، ارزش‌های دینی مردم، ارزش‌های ملی مردم، اعتقادهای مردم، نگاه نوبه مسائل نکردن،

	ملی	تعالی و ترقی فکر و اندیشه و راه‌های زندگی را انکار کردن، ولننگاری فکری و عملی، ولننگاری و بی‌بندوباری، سهل‌انگاری در قبول، عمل و فهم، تقلید کورکورانه از غرب، دین‌زدایی، غرب‌زدگی، اشرافی‌گری، از خودبیگانگی، دچار تردید شدن، بی‌بصیرتی، خواص طرف‌دار حق دنیاطلب و عافیت‌طلب، تعلل خواص طرف‌دار حق در انجام وظیفه، گرایش‌های بیشتر غربی و میل به شیوه‌های غربی و مفاهیم غربی، تحرک نخبگان غرب‌گرا برای نزدیک شدن به هنجار جهانی، حل شدن و منطبق شدن با جامعه جهانی، روشن فکران بیمار، بی‌ثباتی‌سازی، ایجاد زلزله در عزم ملی
سطح امت	آفات و تهاجم نرم	تهاجم فرهنگی، آفات مهلک وابستگی و ذلت سیاسی، جنگ روانی با امت اسلامی، به رخ کشیدن قدرت و تمکن مادی خویش، جنگ فرهنگی و روانی، ترویج اسلام التقاطی، تعصب‌های خشک و بدون منطق، نفوذ میان انقلابیون، تقویت مالی و رسانه‌ای یک جریان نامطمئن و به حاشیه راندن جریان‌های اصیل در انقلاب، هجوم تبلیغاتی و رسانه‌ای برای تضعیف روحیه مردم، رواج فرهنگ‌های غیراسلامی و تضعیف فرهنگ اسلامی، برنامه‌ریزی برای فاسد کردن نسل جوان، برنامه همه‌جانبه برای ضایع کردن نسل جوان کشورهای اسلامی، انحراف در شعارها و هدف‌ها، هجوم همه‌جانبه تبلیغاتی و رسانه‌ای، خسته و نومید کردن مردم و مردود و پشیمان کردن مبارزات، ترویج اسلام التقاطی، ترویج اسلام طالبان، وجود الگوهای لائیک یا لیبرالیسم غربی، یا ناسیونالیسم افراطی، یا گرایش‌های چپ مارکسیستی
	اختلافات و تفرقه‌ها	تبدیل نهضت‌ها به معارضه‌های خونین فرقه‌ای و مذهبی و قومی و ملی، دامن زدن به اختلاف‌ها در درون امت اسلامی، اختلافات مذهبی و قومی و حزبی، تفرقه و ستیزه‌جویی میان بخش‌های امت مسلمان، تبدیل تفاوت به تضاد،

		برافروختن آتش اختلافات مذهبی، اختلافات فرقه‌ای و قومی، ترویج هرج و مرج و تروریسم و جنگ داخلی، هرج و مرج و تروریسم و جنگ داخلی میان پیروان ادیان یا قومیت‌ها یا قبایل و احزاب یا حتی میان ملت‌ها و دولت‌های همسایه، ترویج تعصبات و افراطی‌گری، تقسیم‌بندی‌های قومی، رواج نسخه‌های غربی، اختلاف بین طرف‌داران دو عقیده بر اثر تعصبات، به رسمیت نشناختن تفاوت‌ها، کج فهمی‌ها و بی‌اطلاعی مانع اتحاد، نیروهای مادی و معنوی صرف دعواها و جنگ‌های گوناگون قومی و ملی و مذهبی و طایفه‌ای، مشتبه شدن اسلام‌گرایی با تحجر و قشریگری و تعصب‌های جاهلانه و افراطی
	وابستگی چندبعدی	وابستگی و ذلت سیاسی، اعتماد به دشمن و در دام لبخندها و وعده‌ها و حمایت‌های او افتادن، روی کار آوردن عناصری که خود را متعهد به آمریکا و غرب می‌دانند، انحراف در شعارها و هدف‌ها، اعتماد به آمریکا و ناتو، انگلیس و فرانسه و ایتالیا، رخنه در پشت جبهه مبارزه، قرار دادن بدیل‌های انحرافی گوناگون در پیش پای نهضت و مردم، آلوده شدن به صله و احسان صاحبان زر و زور، فرولغزیدن به ورطه «الطَّائِنَ بِاللَّهِ ظَنُّ السَّوِّءِ»، غفلت علمای دینی و نخبگان سیاسی و فرهنگی، انفعال در برابر دشمن، از خودبیگانگی، ترور نخبگان صالح و مؤثر یا بدنام کردن برخی از آنان، اعتماد به وعده‌ها و حمایت‌های دشمنان، بدبینی به توانایی‌های خود، وجود آدم‌های کج فهم متعصب و وابسته، مشتبه شدن نظام مردم سالاری اسلامی با دموکراسی لیبرال غربی، قربانی شدن اصول اسلامی در پای منافع زودگذر، مصادره کردن حرکت عظیم ملت‌های مسلمان، وابستگی اقتصادی، فلاکت و فقر اقتصادی، عقب ماندگی علمی، تحریم‌ها و بلوکه کردن سرمایه‌های ملی، عدم پیشرفت علمی و تکنولوژیکی، تسلط اقتصاد غربی
سطح	ماهیت هندسه	نظام سلطه گر و سلطه پذیر،، استبداد جهانی، حاکمیت

جهانی	نظام سلطه	زرسالاران و سرمایه‌داران بین‌المللی، وجود استبداد یا دیکتاتور جهانی، نفوذ و قدرت صهیونیست جهانی، برنامه‌های جهانی سازی سیاست، فرهنگ و اقتصاد، رسانه‌های برنامه‌سازی و مدیریت رسانه‌ها براساس منافع کمپانی‌های اقتصادی، ثروتمندان بین‌المللی، قدرتمندان تمامیت خواه و انحصارطلب، بانک جهانی و صندوق بین‌المللی پول و سازمان تجارت جهانی تحت سلطه زرسالاران
	دخالت‌های همه‌جانبه	دخالت در امور داخلی ملت‌ها، تضییع حقوق ملت‌ها، سرکوب هر نظام و گروه مخالف نظام سلطه، تحمیل منافع خود به نام قوانین بین‌المللی و جامعه جهانی، تعریف بد و خوب براساس منافع غرب و آمریکا، شعار فریبنده مبارزه با تروریسم، نابود کردن علوم و تمدن ملل دیگر، نابود کردن اخلاق، فضیلت، معنویت و هویت ملت‌ها، ترویج فرهنگ غربی: مصرف‌گرایی، فساد اخلاقی و جنسی، انحصارطلبی در علوم برای جلوگیری از رشد، ترویج سیاست‌های نظام سلطه با عناوین و شعارهای جذاب و روشن‌فکرپسند، سیطره بر منابع و منافع اقتصادی دنیا، طراحی و اجرای تمام سیاست‌ها و برنامه‌های اقتصادی دنیا مطابق اهداف و منافع خود، تعیین قوانین و سیاست‌های دنیا، تحمیل فرهنگ، آداب، سیاست و اقتصاد خود به همه دنیا، ترویج مصرف‌گرایی و فساد اخلاقی و جنسی در بین ملت‌ها، ایجاد مافیای مواد مخدر، سلب حقوق و آزادی دختران و زنان مسلمان به جرم پابندی به حجاب اسلامی، ایجاد اردوگاه شکنجه در مناطق مختلف مثل گوانتانامو و ابوغریب، سکوت در مقابل بسیاری از جنایات، عدم اجازه قرائت‌های مختلف از منافع آمریکا، حمایت از کودتاگران نظامی، عدم پذیرش دموکراسی در صورت مغایرت با منافع غرب مثل فلسطین یا عراق، عدم پذیرش و انتشار پژوهش‌های مغایر با مبانی غرب، جنگ افروزی، ظالمانی را

	به جان مظلومانی انداختن، از جناح ظالم پشتیبانی کردن	
	امپراتوری رسانه‌ای	مدیریت امپراتوری رسانه‌ای و خبری، القای تعیین‌کننده فکر، فرهنگ، رفتار و هویت فرهنگی توسط رسانه‌های سلطه در دنیا، رایج کردن عادات و آداب و رفتارهای مضر در میان مردم، تهی کردن ملت‌ها از هویت انسانی و ملی‌شان، ایجاد جریان یک‌طرفه رسانه‌ای، استفاده انحصاری هرچه‌بیشتر از فناوری‌های پیشرفته، مساوی معرفی کردن اسلام با تروریسم، سانسورهای هدفمند و برنامه‌ریزی‌شده صدای حق عدالت، جهانی‌سازی برای زوال هویت جمعی

(منبع: یافته‌های پژوهش)

۵-۱. تبیین شبکه مضامین سطوح شش‌گانه

۵-۱-۱. سطح فردی

در اندیشه آیت الله خامنه‌ای (عج)، فرد انسان نقش اساسی و مسئولیت‌کلیدی در تحولات اجتماعی دارد. انسان با عقل و اختیار خود هم سرنوشت فردی و هم سرنوشت اجتماعی و سیاسی جامعه خود را تعیین می‌کند. به همین دلیل، اصلاح نفس مقدم بر اصلاح جامعه تلقی می‌شود و سقوط و صعود فرد و جامعه به همین اصل بازمی‌گردد. از این‌رو، در بینش اسلامی ایشان، همه‌چیز از اینجا شروع می‌شود؛ یعنی نقطه اصلی و محوری برای اصلاح عالم اصلاح نفس انسانی است (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۶۹/۵/۲۴). به عنوان نمونه، چنانچه جامعه اسلامی در صدر اسلام با تزکیه انسان‌ها آغاز نمی‌شد و در آن به قدر کافی افراد پاک، خالص و بی‌غل و غش وجود نمی‌داشتند، اسلام قوام نمی‌یافت، گسترش پیدا نمی‌کرد، بر جبهه شرک پیروز نمی‌شد و تاریخ در مسیر اسلام به حرکت نمی‌افتاد. پیروزی انقلاب اسلامی به عنوان مرحله اول فرایند تمدن‌سازی نیز نمونه‌ای دیگر از نقش بی‌بدیل اراده انسان‌هاست.

ایشان با اشاره به آیه «إِنَّ اللَّهَ لَا يَغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يَغْيُرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» (رعد: ۱۱) انسان را کلید تحولات اجتماعی می‌دانند و اساساً به باور آیت الله خامنه‌ای (عج)، معجزه‌های اجتماعی به طور مستقیم به اراده انسان‌ها ارتباط دارد (آیت الله خامنه‌ای، بیانات،

۱۳۸۵/۸/۱۸). همین‌طور عقب‌ماندگی و پسرفت کشورها به افراد آن مربوط می‌شود: «ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَى قَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» (انفال: ۵۳). خداوند هیچ نعمتی را که به گروهی داده است تغییر نمی‌دهد، جز آنکه آن‌ها خودشان را تغییر دهند (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۸۵/۸/۱۸). بنابراین، از دیدگاه ایشان برای رسیدن به هدف «تمدن اسلامی» جز با حضور مردم و توجه و مبادرت آن‌ها امکان‌پذیر نیست (همان، ۱۴۰۲/۱۰/۲۶).

مضامین ضعیف شدن ارزش‌های معنوی، نزول اخلاق فردی و ضعیف شدن بصیرت دینی و سیاسی در این پژوهش تصویر روشنی از چالش جدی در سطح فردی پیش روی فرایند تمدن‌سازی ارائه می‌دهد؛ چنان‌که آیت‌الله خامنه‌ای رحمته‌الله‌علیه شرط اصلی ساختن یک تمدن پیشرفته و دارای کمترین اشکالات را معنویت اسلامی می‌داند (همان، ۱۳۹۱/۱۲/۱۴). ایشان روحیه جهادی و اخلاص را نمونه‌ای از ارزش‌های معنوی در جمع اعضای شورای عالی مرکز طراحی الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت نام می‌برد که تمدن‌سازی یا پیشرفت همه‌جانبه که مستلزم کار بلندمدت و بسیار مهم و دقیق است نیازمند و مشروط به آن‌هاست. پس، فقدان یا ضعیف بودن این شرط به معنای چالش جدی پیش روی این فرایند است. رمز توصیه‌های مکرر ایشان به مردم، گروه‌ها، اصناف مختلف و مسئولان و نهادها در خصوص ارزش‌های معنوی، اخلاقی و معرفتی و بصیرتی نیز به همین شرط برمی‌گردد. یکی از دلیل‌های انحطاط تمدن‌ها نیز همین شرط ارزش‌های معنوی، اخلاقی و بصیرتی است. بروز اشکالات و انحطاط‌ها در تمدن غرب به دلیل نبود معنویت است (همان).

به موازات آسیب‌های گفته شده، هجمه‌های قدرت‌های نظام سلطه را در این سطح نمی‌توان نادیده گرفت. به اعتقاد آیت‌الله خامنه‌ای رحمته‌الله‌علیه، یکی از آماج‌های جنگ محاسباتی دشمن تغییر باورهای مردم است. ایشان باورهایی را که در این جنگ باید عوض شوند به این صورت شمردند: باور به اسلام، باور به انقلاب، باور به اسلام سیاسی، باور به اینکه اسلام، علاوه بر کارهای شخصی، وظایف عمومی نیز دارد، حکومت هم دارد، جامعه‌سازی هم

دارد، تمدن‌سازی هم دارد. باور به نفی این‌ها باید از ذهن مردم زدوده شود و عکسش در ذهن مردم جا بگیرد (همان، ۱۳۹۴/۱۲/۲۰).

۵-۱-۲. سطح خانوادگی

در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای دام‌عزیزه، خانواده سالم پایه و شالوده تمدن‌سازی اسلامی است. در نگاه ایشان، خانواده پایه اصلی و سلول اساسی جامعه است. از زاویه ای دیگر، جامعه یا هر نهادی چیزی جز مجموعه‌ای از سلول‌ها نیست. این بدان معناست که اگر این سلول‌ها سالم باشند، سلامت به دیگر اجزا سرایت می‌کند و اگر ناسالم باشند، عدم سلامت به دیگران منتقل می‌شود. بنابراین، اگر خانواده سالم باشد، کل بدنه جامعه سالم است. لذا پیشرفت جامعه اسلامی، بدون بهره‌مندی کشور از خانواده‌ای سالم، سرزنده و بانشاط، امکان‌پذیر نیست و بدون آن، جامعه قادر به حرکت روبه‌جلو نخواهد بود. پیشرفت‌های غرب در زمانی به دست آمد که خانواده هنوز ارزشمند بود. امروز ویرانی خانواده در غرب نتایج ناگواری به بار خواهد آورد که به تدریج آثار خود را نشان خواهد داد (همان، ۱۳۹۰/۱۰/۱۴).

چالش‌هایی که آیت‌الله خامنه‌ای دام‌عزیزه در زمینه بنیاد خانواده، سبک زندگی عقیقانه و حقوق متقابل در مقاطع مختلف مطرح کردند، با توجه به تأثیرات متقابلی که به‌طور مستقیم و غیرمستقیم روی یکدیگر دارند، نه تنها خانواده سالم و کارکردهای آن را ویران می‌کند و از بین می‌برد، بلکه مانع راهبردی در شکل‌گیری جامعه اسلامی به عنوان یکی از مراحل مهم تمدن‌سازی خواهد شد و در نتیجه، فرایند تمدن‌سازی به‌طور اساسی مختل و از مسیر خارج می‌شود.

۵-۱-۳. سطح اجتماعی

سطح تحلیل جامعه، به جای فرد یا افراد جامعه، ناظر بر ملت و کلیت جامعه است. آیت‌الله خامنه‌ای دام‌عزیزه براساس آموزه‌های قرآنی و اسلامی برای جامعه اصالت قائل‌اند. از نظر ایشان، هر اجتماع انسانی نیازمند هویتی جمعی است؛ هویتی که احساس هم‌بستگی و وحدت را در میان افراد آن به ارمغان آورد. اهمیت این هویت جمعی در آن است که نه تنها در مقیاس ملی ایرانی بهره‌وری و تأثیر خود را نشان می‌دهد، بلکه در ابعاد اسلامی و جهانی نیز نقشی مؤثر ایفا می‌کند (همان، ۱۳۸۰/۸/۱۲). هویت ملی هر ملت مجموعه‌ای از فرهنگ‌ها،

باورها، خواست‌ها، آرزوها و رفتارهای اوست (همان، ۱۳۸۵/۸/۱۸). کارویژه هویت جمعی و ملی این است که کشور می‌تواند از همه امکانات خود برای پیشرفت و موفقیت استفاده کند. اگر این احساس نباشد، فرایند تمدن‌سازی مختل خواهد شد.

روح جمعی یا هویت جمعی و ملی به عنوان عامل مهم در روند تمدن‌سازی از دو سو با چالش‌های سنگینی روبه‌روست: توطئه‌های نظام سلطه، جهان‌سازی و رسوخ فرهنگ غربی از یک سو و رخنه‌آفت‌ها در خصال عمومی، مترف شدن جامعه و اختلافات بی‌حاصل بین افراد، شخصیت‌ها و گروه‌ها از سوی دیگر. این دو نوع چالش رابطه‌ی متقابلی با هم دارند. به طور نمونه، نظام سلطه برای جلوگیری از رشد تمدن اسلامی به تفرقه و اختلاف متوسل می‌شود و اگر زمینه و بستر اختلاف در جامعه اسلامی وجود داشته باشد، قدرت‌های سلطه‌گر بهتر می‌توانند به اهداف خود برسند. از این رو، از نظر آیت‌الله خامنه‌ای علیه السلام هیچ عاملی مضرتر از اختلاف و تفرقه نیست. سم مهلک برای ملت‌ها، تمدن‌ها و انقلاب‌هاست. دشمن نیز از طریق جنگ روانی اختلافات قومی، مذهبی (شیعه و سنی) جناحی و صنفی را ترویج و تبلیغ می‌کند و دامن می‌زند. به نظر ایشان، از یکی-دو قرن پیش، استکبار جهانی و استعمار به این نتیجه رسیدند که برای حفظ منافع خود، بین ملت‌های مسلمان تفرقه بیندازند. این اقدام به آن‌ها امکان می‌داد ثروت‌های این ملت‌ها را چپاول و آن‌ها را از دستیابی به پیشرفت‌های مستحقانه‌شان محروم کنند (همان، ۱۳۹۵/۵/۱۱). در کنار این چالش، رسوخ فرهنگ غربی در جامعه یعنی آرمان‌زدایی از جامعه اسلامی و انقلابی و مانع بزرگ برای رسیدن به آرمان تمدنی. از نظر ایشان، رسیدن به جامعه عادل، جامعه آزاد، جامعه پیشرفته، جامعه مؤمن، جامعه متعبد، جامعه مرفه، جامعه متحد، جامعه قوی و مستحکم و جامعه مستقل آرمان‌اند (همان، ۱۳۹۱/۵/۱۶) و یکی از برنامه‌های جدی و دامنه‌دار دشمن در تهاجم فرهنگی نیز زدودن و تضعیف این آرمان‌هاست. درواقع، ریشه‌کنی این آرمان‌ها ریشه‌زنی تفکر تمدنی و آرزوی تمدن نوین اسلامی است (همان، ۱۳۹۷/۷/۲۵).

همچنین، در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای علیه السلام، فرهنگ یا خصال عمومی جامعه و مترف شدن مسئولان، خواص و جامعه نیز نقش بزرگ و عمیقی در اختلال و توقف فرایند

تمدن‌سازی نوین دارد. به عبارت دیگر، شکل‌گیری و ماندگاری یک تمدن بدون فرهنگ و خصال عمومی متناسب با آن امکان‌پذیر نیست. به باور ایشان، هر جا که مانعی پیش روی پیشرفت بوده و کارها روی زمین مانده است، ریشه آن را باید در فرصت‌طلبی، فساد، اشرافی‌گری و نگرش‌های غیرانقلابی جست‌وجو کنیم (همان، ۱۴۰۰/۱۰/۱۹). اما برعکس، هرگاه افراد مؤمن، آگاه، متعهد و انقلابی وارد عرصه شده‌اند، پیشرفت و توسعه میسر شده است. بنابراین، پایبندی به اصول انقلاب، که شامل خصال نیکوی جمعی هم می‌شود، بی‌تردید یکی از ابزارهای مهم پیشرفت کشور و ملت به‌شمار می‌رود.

۵-۱-۴. سطح ملی

سطح ملی ناظر به دولت-ملت یا کشور است که دارای چهار عنصر اساسی سرزمین یا گستره جغرافیایی با مرزهایی مشخص، جمعیت یا ملت، حاکمیت و حکومت است. کشور یا دولت ملی به معنای کلان آن، که فراتر از فرد، گروه و جامعه و حکومت است، در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای رحمته‌الله‌علیه دارای ارزش ویژه‌ای است. بسیاری از ادبیات مربوط به اقتدار و قدرت و استحکام بخشی که از سوی ایشان به کار برده شده ناظر بر دولت ملی یا کشور اسلامی است. به اعتقاد ایشان، هدف نظام جمهوری اسلامی در درجه اول این بود که این کشور با این نظام بتواند از همه خوبی‌ها، پیشرفت‌ها، خیرات و برکاتی که خدای متعال به ملت‌های مؤمن وعده داده است برخوردار شود؛ یعنی یک کشور اسلامی بشود. کشور اسلامی یعنی کشوری که اسلام حیات بخش، نشاط‌آور، تحرک‌آفرین، بدون کج‌اندیشی و تحجر و انحراف، بدون التقاط، شجاعت بخش و هدایت‌کننده انسان‌ها به سوی علم و دانش بر آن حاکم است (همان، ۱۳۸۴/۵/۲۸). در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای رحمته‌الله‌علیه، تحقق کامل مختصات دولت اسلامی در شکل‌گیری جامعه اسلامی به عنوان سومین مرحله تمدن‌سازی بسیار حائز اهمیت است. افزون بر این، در این دیدگاه، نظام اسلامی باید به گونه‌ای در ابعاد مادی و معنوی ترقی و تعالی یابد که الگویی برای سایر کشورها و ملت‌ها شود: «ملت ایران نظام جمهوری اسلامی را به حدی و مرتبه‌ای برساند که وقتی ملت‌های دیگر به این الگو نگاه می‌کنند، شوق پیدا کنند و آن راه را دنبال کنند» (همان، ۱۳۸۷/۳/۱۴).

با این همه، فرایند تمدن‌سازی در سطح ملی با چالش‌های فراوانی روبه‌روست. یکی از چالش‌های جدی در سطح ملی شرایط ناسالم حاکم بر سپهر سیاست است. اگر سپهر سیاست از عقلانیت انقلابی، اخلاق و معنویت، آموزه‌های دینی، وحدت و وفاق ملی دور شود و روحیه محافظه‌کاری بر آن حاکم شود و زمام امور به دست سیاست‌مداران کوتاه‌بین، بی‌کفایت، طمع‌جو و فرصت‌طلب بیفتد، فرایند تمدن‌سازی نه تنها منحرف، بلکه متوقف خواهد شد. ایشان در یکی از بیاناتشان گفتند: یکی از مشکلات بزرگ مسلمانان به کار نبستن عقل و خرد خدادادی است که سبب خسارت‌های مادی، معنوی، دنیوی و اخروی شده و تشکیل امت بزرگ واحد اسلامی را با اختلال مواجه کرده است (همان، ۱۳۸۸/۴/۲۹).

چالش‌های مدیریتی و اجرایی نیز وضعیت دیگری است که در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای دامه مانع رسیدن به تمدن نوین اسلامی است. این چالش از دو ناحیه داخلی و بیرونی متأثر است. تعارض منافع، تنبلی، بی‌دقتی، بی‌اهتمامی، دل‌سوزی نکردن، کار علمی انجام ندادن و متناسب با نیاز پیش رفتن، از دست رفتن روحیه کار، راحت‌طلبی، بی‌برنامگی، سردرگمی، شتاب‌زدگی، دل‌بستن به دشمن، اختلاف سیاسی، کم‌بینی ملی، عدم اعتماد به نفس ملی و شیف‌تگی به غرب آفات و دشمنان فرایند تمدن‌سازی است. وارونه نشان دادن حقایق، ناامید کردن نخبگان و بی‌آینده نشان دادن کشور، دچار اشتباه محاسباتی کردن تصمیم‌گیران، نفوذ در نظام تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری و... تهدیداتی است که تمدن‌سازی را با دشواری‌هایی روبه‌رو می‌سازد. ایشان درباره نفوذ و اشتباه محاسباتی گفتند: هدف از نفوذ تغییر دادن محاسبات مسئولان است؛ به نحوی که مسئول جمهوری اسلامی، با در نظر گرفتن هزینه و فایده، به این نتیجه برسد که باید اقدامی خاص را انجام دهد یا از آن خودداری کند. نفوذ این مسئول را به این نتیجه می‌رساند که برخی روابط را قطع و برخی دیگر را ایجاد کند. به عبارتی، هدف از نفوذ تغییر محاسبات ذهنی مسئولان است. در این صورت، هنگامی که فکر و اراده مسئولان در دست دشمن قرار می‌گیرد، دیگر نیازی به دخالت مستقیم او نیست؛ زیرا مسئول کشور همان تصمیمی را می‌گیرد که دشمن

می‌خواهد (همان، ۱۳۹۴/۱۲/۲۰).

چالش‌های علمی و آموزشی سومین محور است که آیت‌الله خامنه‌ای رحمته‌الله‌علیه آن‌ها را مانع و چالش کلیدی در فرایند تمدن‌سازی می‌دانند. این چالش دو طیف را شامل می‌شود که مانند دو تیغه قیچی تفکر و عمل تمدن‌سازی را قطع می‌کنند. از یک طرف، آسیب‌هایی مانند تحجر و جزمی‌گرایی در محیط علمی، نبود توازن عادلانه و منطبق با نیازها در برنامه‌ریزی رشته‌های علمی، نبود چرخه علمی و تکمیل نبودن زنجیره کار علمی، فناوری، تولید و بازار، ناهماهنگی در بخش‌های مرتبط با دانش و فناوری، اعتقاد به نظریات غربی به عنوان متون مقدس، توجه نکردن به داشته‌های خود و ترجمه‌گرایی در علوم، وابستگی به غرب در مسئله علم و... مانع بزرگی در راه شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی است. از طرف دیگر، تهدیداتی مانند برنامه‌ریزی دشمن برای دین‌زدایی و علم‌زدایی از دانشگاه، کشیده شدن دانشگاه‌ها به مسائل پوچ و غفلت از گفتمان پیشرفت علمی کشور، یأس‌آفرینی و منفی‌بافی درباره حرکت عظیم علمی کشور، تهاجم فرهنگی و بی‌اعتمادسازی به دولت سد و مانعی در راه فرایند تمدن‌سازی قرار می‌دهند.

تضعیف نرم افزار واقعی قدرت ملی کشور نیز محور چهارمی است که از نظر ایشان مانع و چالش تمدن‌سازی است. این چالش نیز دوسویه است؛ یعنی این تضعیف هم عوامل داخلی مانند ولنگاری فکری و عملی، ولنگاری و بی‌بندوباری، سهل‌انگاری در قبول، عمل و فهم، تقلید کورکورانه از غرب و تعلل خواص طرف دار حق در انجام وظیفه دارد و هم عوامل بیرونی مانند از خودبیگانگی، تضعیف ایمان مردم، ارزش‌های دینی مردم، ارزش‌های ملی مردم و اعتقادهای مردم توسط دشمن بر فرایند تمدنی اثرگذار است.

۵-۱-۵. سطح امت اسلامی

از امت اسلامی تعاریف مختلفی ارائه شده است. به نظر شهید بهشتی، امت غیر از ناس است، ولی در میان ناس و کل بشر، آن‌ها که بر پایه اعتقاد به اسلام و التزام به اسلام یک مجموعه به وجود می‌آورند می‌شوند امت که نیاز به امام دارند (بهشتی، ۱۳۹۰: ۳۹-۴۰). از نظر آیت‌الله خامنه‌ای رحمته‌الله‌علیه نیز انقلاب مرحله اول امت‌سازی است. ایشان معتقدند امت اسلامی در دوره تمدن نوین اسلامی شکل خواهد گرفت، اما «امت اسلامی از وقتی دین را

از حکومت و اخلاق را از مدیریت جامعه جدا کرد دچار اختلال شد. آن روزی که پادشاهانی به نام خلیفه در بغداد و در شام و در این گوشه و آن گوشه عالم پرچم اسلام را بلند کردند، اما زیر پرچم اسلام هواهای نفسانی، شهوات، اغراض، تکبرها، غرورهای شاهانه، مال اندوزی‌ها، ثروت جمع کردن‌ها، به خزاین خود پرداختن‌ها را وارد کردند و به این چیزها سرگرم شدند، زمینه‌های انحطاط دنیای اسلام فراهم شد» (همان، ۱۳۸۵/۵/۳۱).

همین موارد اکنون نیز از چالش‌های امت اسلامی و در نتیجه فرایند تمدن‌سازی است. به اعتقاد ایشان، هم آفات و آسیب‌ها و هم تهاجم فرهنگی و روانی بخش بزرگی از موانع و تهدیدات تمدن‌سازی در سطح امت اسلامی را تشکیل می‌دهد. یکی از موانع جدی، تفرقه و اختلافی است که امت اسلامی را در مقابل هم قرار می‌دهد. ظهور این جریان ضد وحدت هم زمینه تاریخی و هم عامل خارجی دارد که مصداق آن جریان‌های تکفیری در سال‌های اخیر است. دشمن تمدن اسلامی با برنامه‌های عملیاتی مراکزی را برای تولید اندیشه‌های ضدتقریبی مانند داعش در مقابل تقریب فرق اسلامی ایجاد کردند که هم در داخل امت اسلامی اختلاف بیندازند و هم اسلام اموی و مروانی را ترویج کنند (همان، ۱۳۹۵/۵/۱۱).

دومین مانع فرایند تمدن‌سازی در سطح امت تهاجم فرهنگی و جنگ روانی است. دشمن در این راستا از چند زاویه تلاش می‌کند تا پیش‌ران‌ها و بسترهای تمدن‌سازی و شکل‌گیری امت اسلامی را از بین ببرد. ترویج اسلام التقاطی، رواج فرهنگ‌های غیراسلامی و تضعیف فرهنگ اسلامی، وجود الگوهای لائیک یا لیبرالیسم غربی یا ناسیونالیسم افراطی یا گرایش‌های چپ مارکسیستی بخشی از تهاجم فرهنگی و نرم را شامل می‌شود. بخش دیگر ترویج اسلام طالبان و تعصب‌های خشک و بدون منطق است. بخش سوم برنامه‌ریزی برای فاسد کردن نسل جوان، برنامه همه‌جانبه برای ضایع کردن نسل جوان کشورهای اسلامی، خسته و نومید کردن مردم و مردود و پشیمان کردن آن‌ها از مبارزه، و انحراف در شعارها و هدف‌هاست. بخش چهارم نفوذ میان انقلابیون و تقویت مالی و رسانه‌ای یک جریان نامطمئن و به حاشیه راندن جریان‌های اصیل در انقلاب است.

سومین مانع بزرگ و راهبردی پیش روی فرایند تمدن‌سازی در این سطح وابستگی

کشورهای اسلامی در زمینه‌های مختلف است. از نظر آیت‌الله خامنه‌ای دامنه‌الرحمة، وابستگی برای یک کشور و ملت آفت بزرگی است و همه آفت‌های دیگر بر آن مترتب می‌شود. ملتی که به یک قدرت خارجی وابسته است، اختیارات، استعدادها و منابع عظیم انسانی و مادی‌اش در جهت خواست آن قدرت خارجی مصرف می‌شود، نه در جهت خیر و صلاح و پیشرفت ملت‌های مسلمان (همان، ۱۳۷۴/۳/۱۴). در دیدگاه ایشان، این وابستگی به شکل‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، علمی، دفاعی و امنیتی وجود دارد. دشمنان تمدن اسلامی به هیچ وجه حاضر به استقلال کشورهای جهان اسلام نیستند. اگر بر اثر بیداری اسلامی تحولات سیاسی مثبت بخواهد برای کشورهای اسلامی رقم بخورد، آن‌ها با همه ابزارهای سیاسی، اقتصادی، روانی، نظامی و اطلاعاتی تلاش می‌کنند شرایط را به وضعیت قبلی برگردانند. به همین دلیل، آیت‌الله خامنه‌ای دامنه‌الرحمة تصریح کرده‌اند که «مهم‌ترین خطر دخالت و تأثیرگذاری جبهه کفر و استکبار در ساخت نظام جدید سیاسی در این کشورهاست. آنان تمام کوشش خود را به کار خواهند برد تا نظام‌های جدید هویت اسلامی و مردمی نیابد» (همان، ۱۳۹۰/۸/۱۴).

۵-۱-۶. سطح جهانی

اندیشه سیاسی رهبر معظم انقلاب، همچون اندیشه امام خمینی ره، به محیط بین‌الملل توجه ویژه‌ای دارد. این توجه ریشه در بینش توحیدی از یک سو و ماهیت انقلاب اسلامی از سوی دیگر دارد. در بینش توحیدی رهبر انقلاب، اسلام مکتبی برای همه بشر و طرحی برای جامعه جهانی است. ایشان تأکید دارند که انقلاب ما یک بُعد جهانی و بین‌المللی دارد که نباید لحظه‌ای از آن غفلت شود (همان، ۱۳۶۸/۹/۳). همچنین، موضوع عدالت بین‌المللی و تن‌ندادن به قدرت طلبی و زیاده‌خواهی سیطره جویان عالم را جزو معیارهای جمهوری اسلامی و یکی از دلایل و فلسفه‌های تشکیل نظام اسلامی می‌دانند (همان، ۱۳۸۴/۱۱/۸). اهمیت استقرار عدالت در سطح جهانی و دفاع از آن به گونه‌ای است که رهبر از همه مسلمانان می‌خواهند که هرجای جهان هستند از آن دفاع و پشتیبانی کنند (همان، ۱۳۷۱/۱۱/۱۸).

اما در برابر این اندیشه تمدنی، تهدیدات فراوانی در سطح جهانی ضد فرایند تمدن‌سازی وجود دارد. ماهیت هندسه نظام سلطه یکی از چالش‌هاست. در نظر ایشان، نظام جهانی سلطه‌گر و سلطه‌پذیر است و زرسالاران و سرمایه‌داران بین‌المللی، استبداد یا دیکتاتور جهانی و نفوذ و قدرت صهیونیسم جهانی بر این نظام حاکم‌اند. برنامه‌های جهانی‌سازی سیاست، فرهنگ و اقتصاد از یک سو و برنامه‌سازی و مدیریت رسانه‌های جهان از سوی دیگر براساس منافع کمپانی‌های اقتصادی، ثروتمندان بین‌المللی، قدرتمندان تمامیت‌خواه و انحصارطلب، بانک جهانی، صندوق بین‌المللی پول و سازمان تجارت جهانی انجام می‌شود. به باور ایشان، «استبداد بین‌المللی» و «دیکتاتوری جهانی» فراتر و خطرناک‌تر از استکبار جهانی است (همان، ۱۳۷۱/۸/۱۳). از این خطرناک‌تر این است که سر رشته همه تحولات منفی در سطح بین‌المللی در دست کسانی باشد که با استفاده از این تحولات می‌خواهند اهداف خودشان را که یا زر است یا زور تأمین کنند و برای آن‌ها چیزی به نام هویت ملت‌ها اصلاً ارزش ندارد (همان، ۱۳۸۵/۸/۱۸).

یکی دیگر از وجوه چالش‌های تمدنی در سطح جهانی که از ماهیت نظام سلطه نشئت می‌گیرد دخالت‌های همه‌جانبه سلطه‌گران در امور داخلی ملت‌ها از طرق مختلف است: ترویج فرهنگ غربی، مصرف‌گرایی، فساد اخلاقی و جنسی، تحمیل فرهنگ، آداب، سیاست و اقتصاد خود به همه دنیا، نابود کردن اخلاق، فضیلت، معنویت و هویت ملت‌ها از یک سو و دخالت‌های نظامی، جنگ افروزی، حمایت از کودتاگران نظامی، ایجاد اردوگاه‌های شکنجه در مناطق مختلف و عدم پذیرش دموکراسی یا مردم‌سالاری در کشورهای اسلامی در صورت مغایرت با منافع غرب از سوی دیگر. وجه دیگر تهدید تحمیل منافع خود به نام قوانین بین‌المللی و جامعه جهانی به همه کشورهای جهان، وابسته‌سازی سیاسی دولت‌ها، سیطره بر منابع و منافع اقتصادی دنیا و طراحی و اجرای سیاست‌ها و برنامه‌های اقتصادی دنیا مطابق اهداف و منافع خود است.

وجه دیگر چالش‌ها در سطح جهانی سلطه رسانه‌ای قدرت‌های سلطه‌گر است. در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای (ره)، در دنیای رسانه، امپراتوری رسانه‌ای و خبری حاکم است.

یک جبهه دشمن عنود و شریر، یعنی جبهه سرمایه داران، کارتل داران، تراست داران، کمپانی داران بزرگ، سرمایه داران خون خوار و شبکه صهیونیست جهانی، همه دستگاه‌های ارتباطی و رسانه‌های فوق مدرن دنیا را در اختیار دارد و در برابر شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی قرار دارند (همان، ۱۳۹۰/۱۱/۱۶). این امپراتوری، که فضیلت اخلاقی، دین، ایمان، معنویت و صلح را برای دنیا نمی‌خواهد (همان، ۱۳۸۵/۲/۲۶)، دقیقاً در تضاد با آرمان‌ها، اصول و ارزش‌های تمدن نوین اسلامی است. کارکردهای متعدد و مخرب این رسانه‌ها در جهان، به‌ویژه در تقابل با تمدن‌های غیرغربی، به‌طور خاص تمدن اسلامی است. یکی از این کارکردهای مهم جهانی‌سازی فرهنگ، اقتصاد، سیاست و سایر ارزش‌های نظام سلطه در دنیا و وارونه‌سازی حقایق و ارزش‌های تمدن نوین اسلامی است (همان، ۱۳۸۶/۳/۱۲).

نمودار ۱: شبکه مضامین

(منبع: یافته‌های پژوهش)

نتیجه‌گیری

تمدن نوین اسلامی هدف غایی انقلاب اسلامی است. تحقق این تمدن مراحل دارد که آیت‌الله خامنه‌ای رحمته‌الله‌علیه آن را صورت‌بندی و نظریه‌پردازی کرده‌اند. انقلاب اسلامی دشمنانی دارد که هم درونی و هم بیرونی‌اند و در فرایند تحقق تمدن نوین اسلامی چالش‌هایی را ایجاد کرده‌اند و این چالش‌ها همچنان ادامه دارند. این چالش‌ها در شش سطح تمدن نوین اسلامی را به مبارزه می‌طلبند: سطوح فردی، خانوادگی، جمعی، ملی، امتی و جهانی. در این دیدگاه، چالش‌های سطوح شش‌گانه به‌صورت برهم‌کنش موانع جدی را در مسیر تمدن نوین اسلامی قرار داده‌اند.

در نظریه آیت‌الله خامنه‌ای رحمته‌الله‌علیه، چالش در سطح فردی، گرچه از سایر سطوح متأثر است، نقش بنیادی دارد؛ بدین معنا که شرط تحقق تمدن به اصلاح بینشی، ایمانی، اخلاقی، منشی و رفتاری فرد مسلمان است. اگر افراد، به عنوان واحدهای سازنده جامعه و دارای عقل و اراده، براساس ارزش‌های اسلامی اصلاح شوند، دولتمردان اسلامی نیز اصلاح خواهند شد و نتیجه این اصلاح در قله حکمرانی در جامعه سرریز خواهد شد و جامعه اسلامی و امت اسلامی را هم اصلاح خواهد کرد و ارزش‌های اسلامی را توسعه می‌دهد، تعمیق می‌بخشد و تضمین می‌کند. اما این فرایند به همین سادگی نیست، بلکه باید چالش‌ها، موانع، آفت‌ها و مخاطرات زیادی را در نظر و عمل پشت سر بگذارد. این چالش‌های مخاطره‌آمیز همه ابعاد معرفتی، ارزشی و رفتار فرد را دربرمی‌گیرند.

دومین سطح چالش‌ها در عرصه خانواده به عنوان سنگ بنای جامعه است. فرد از دامن خانواده برمی‌خیزد و خانواده اسلامی سلول‌های بنیادین جامعه اسلامی‌اند. هر نوع تغییر و تحول مثبت یا منفی در این سطح به‌طور مستقیم و غیرمستقیم بر افراد، دولت‌سازی و جامعه‌سازی تأثیر دارد. خطرهای فراوان و پیچیده‌ای جامعه سالم را تهدید می‌کنند. این چالش‌ها بنیاد خانواده را در سلوک زندگی عقیقانه و مناسبات درونی بین زن و شوهر، والدین و فرزندان و سایر بستگان سببی و نسبی در معرض خطر قرار داده‌اند. این چالش‌ها از یک‌سو ناشی از تهاجم پرشدت فرهنگ ابتذال غربی و از سوی دیگر از ناحیه ضعف‌های آموزشی و

برنامه‌های تنظیم خانواده است. اگر فروپاشی خانواده توسط این دو تیغ درونی و بیرونی ممکن شود، به معنای از بین رفتن تاروپود جامعه اسلامی و در نتیجه امت اسلامی است. سطح اجتماع در اندیشه آیت الله خامنه‌ای دامت‌الرحمة تنها متشکل از افراد نیست، بلکه دارای اصالت و روح جمعی است که حیات و ممات دارد. از این رو، چالش‌های مخرب از بیرون یا آفات بنیان‌کن از درون اجتماع سالم اسلامی را می‌میراند. اجتماع مرده یا استحال شده، به جای کارکردهای تمدن‌سازی، تمدن‌سوز است و به مهم‌ترین مانع پیش روی فرایند تمدن‌سازی تبدیل می‌شود.

سطح ملی، در این دیدگاه، عرصه سیاست و حکومت را شامل می‌شود که از یک سو با ملت خود سروکار دارد و از سوی دیگر با ملت‌های اسلامی و غیراسلامی روبه‌روست. کار اصلی آن سیاست‌گذاری، تصمیم‌گیری، تنظیم‌گری و تسهیل‌گری و مهم‌تر از همه حفظ ارزش‌های اسلامی و ملی است. از این رو، دولت به عنوان نماد سطح ملی یکی از آماج‌های چالش‌های درونی و بیرونی است. در صورت مؤثر واقع شدن این تهدیدات، آسیب‌ها، آفات و موانع، کارکرد تمدن‌سازی‌اش زایل و به ضد خود تبدیل می‌شود؛ چنان‌که بسیاری از دولت‌های اسلامی در شرایط امروزی این‌گونه شده‌اند.

در سطح امت، امت‌های اسلامی است که با آن تمدن اسلامی رشد کمی و کیفی خود را به کمال می‌رساند. اما این سطح نیز با سه منبع چالش روبه‌روست: یکی در درون هر ملت اسلامی قرار دارد، دیگری چالش بین ملت‌های اسلامی است و سومین چالش هم‌اوردهای تمدنی است که در رأس آن تمدن مهاجم غربی است. این سه ضلع چالش‌ها در هم کنش دارند و عبور از چالش در فرایند تمدن‌سازی نوین اسلامی را با دشواری پیچیده‌ای روبه‌رو ساخته‌اند.

سطح جهانی مربوط به ماهیت نظام سلطه، کارویژه‌ها و کارکردهای آن در دنیا، از جمله در جهان اسلام، و مهم‌ترین ابزار و فناوری آن رسانه است. نظام سلطه ساختار دوگانه سلطه‌گر و سلطه‌پذیر را در جهان به وجود آورده و بازیگران انحصاری این نظام، از این رهگذر، با توسل به قدرت عظیم اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، نظامی، اطلاعاتی و علمی و رسانه‌های مدرن خود، ضمن هویت‌زدایی و ارزش‌زدایی از فرهنگ ملت‌ها و

وابسته کردن دولت‌های اسلامی و جنگ افروزی در جهان اسلام و اختلاف افکنی بر پایه بسترهای تاریخی اختلافات بین مسلمانان، مانعی بزرگ را پیش روی فرایند تمدن‌سازی اسلامی قرار داده‌اند.

کتابنامه

- افروغ، عماد (۱۳۸۰). چالش‌های کنونی ایران. تهران، سوره مهر.
- باقری، مسلم، و مباشری، علی اصغر (۱۴۰۰). آسیب‌شناسی کارگزاران در تحقق دولت اسلامی در روند شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای. مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی، ۴(۸)، ۸۵-۱۱۰. doi: 10.22070/nic.2022.15530.1155
- بشیر، حسین، و غیاثی، هادی (۱۳۹۹). چالش‌های تمدنی پیش روی انقلاب اسلامی ایران. مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی، ۳(۵)، ۱-۲۸. doi: 10.22070/nic.2021.5615.1032
- بصیرتی، منیره، و کلانتری، عبدالحسین (۱۳۹۹). چالش‌های پیش روی تمدن اسلامی با تاکید بر آراء ریچارد اسلاتر. آینده پژوهی مدیریت، ۳۱(۱۲۳)، ۹۱-۱۰۲.
- بهرامی‌مقدم، سجاد، و حیدری، مهدیه (۱۳۹۹). چالش‌های فراروی تمدن اسلامی در رویارویی با نظام وستفالیایی غربی. مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی، ۳(۵)، ۹۹-۱۲۲. doi: 10.22070/nic.2021.5703.1035
- بهشتی، سید حسین (۱۳۹۰). مبانی نظری قانون اساسی. تهران، بنیاد نشر آثار و اندیشه‌های آیت‌الله شهید دکتر بهشتی.
- بیانات و پیام‌های آیت‌الله خامنه‌ای، دسترسی در: <https://farsi.khamenei.ir>.
- ثابتی منفرد، امیرحسین، و نجفی، موسی (۱۳۹۹). چالش تمدنی جمهوری اسلامی ایران و امریکا با تاکید بر نظریات کیسینجر، هانتینگتون و فوکویاما. مطالعات انقلاب اسلامی، ۱۷(۶۰)، ۹۳-۱۱۲.
- خدامی، حسین (۱۳۹۷). چالش‌های تحقق تمدن نوین اسلامی با الهام از آیات و روایات (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). تهران، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم.
- ذوعلم، علی (۱۳۸۴). تاملی در مفهوم «چالش» واژه «چالش» در ادبیات اجتماعی- فرهنگی ایران. زمانه، ۴(۳۶)، ۳۴-۳۷.
- رستمی، کلثوم (۱۳۹۴). موانع و آفات درونی در تحقق تمدن نوین اسلامی. مجموعه مقالات اولین همایش ملی تمدن نوین اسلامی، همایش ملی تمدن نوین اسلامی، دانشگاه شاهد.
- ره‌پیک، سیامک (۱۳۸۸). تهدیدات قدرت ملی. تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- عابدی جعفری، حسن، تسلیمی، محمد سعید، فقیهی، ابوالحسن، و شیخ زاده، محمد

(۱۳۹۰). تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی. اندیشه مدیریت راهبردی، ۵(۱۰)، ۱۵۱-۱۹۸.

فراستی، عبدالوهاب (۱۳۸۱). انقلاب اسلامی؛ چالش‌ها و بحران‌ها. قم، دفتر نشر معارف.

محرمی، توحید (۱۳۹۷). آینده امنیت فرهنگی جمهوری اسلامی و تحقق تمدن نوین اسلامی. مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی، ۱(۱)، ۶۵-۸۹. doi: 10.22070/nic.2018.64689-65

نبی‌زاده، محمد، و نبی‌زاده شهر بابک، سمیه (۱۳۹۸). چالش‌ها و موانع تحقق نظام انقلابی تمدن ساز. در مقالات اولین همایش بین المللی گام دوم انقلاب. سلسله همایش‌های بین المللی گام دوم انقلاب اسلامی (ج ۱، صص ۲۵۳-۲۷۱). دانشگاه جامع امام حسین (ع).

هراتی، محمدجواد، و قربی، سید محمدجواد (۱۳۹۷). صورت‌بندی تهدیدات سیاسی تمدن اسلامی: مورد مطالعاتی شهید سید محمدباقر صدر. سیاست متعالیه، ۶(۲۳)، ۲۱۶-۲۲۷. doi: 10.22034/sm.2019.34534

